

DOI 10.32626/2309-2254.2021-34.79–89
УДК 9(477.54)

ПОПОВИЧ Вадим – аспірант кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, індекс 61000, Україна (vadympopovych@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0720-6541>
Researcher ID: ABC-7247-2020

POPOVYCH Vadym – PhD-student at the Department of World History of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29, Alchevskyyh Street, Kharkiv, index 61000, Ukraine (vadympopovych@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Попович, В. (2021). Образ Харкова на сторінках газет закладів вищої освіти міста у 60–80-х рр. XX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (34), 79–89.

ОБРАЗ ХАРКОВА НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВИТИ МІСТА У 60–80-х рр. XX ст.

Анотація. *Мета дослідження* – розглянути питання репрезентації на сторінках газет закладів вищої освіти Харкова локальної та темпоральної площини образу міста у 1960-1980-х рр. Для дослідження було використано друковані видання трьох ЗВО Харкова – Харківського державного університету та Харківського політехнічного і авіаційного інститутів. **Методологія дослідження.** Дослідження темпорального виміру образу міста виконане відповідно до принципів історичної урбаністики та імагології. Символічні маркери міського простору проаналізовано із застосуванням методу ментального картографування. Також у ході дослідження було використано метод усної історії. Матрицею для дослідження темпорального образу міста стала концепція видатного мовознавця Ю. Шевельова (Шевельов, 1948), який виокремлював декілька образів Харкова, що існували у різні періоди його історії. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що у статті вперше досліджено образ Харкова через призму друкованих видань вищих закладів освіти міста. У ході дослідження встановлено, що історія Харкова у радянських друкованих засобах масової інформації висвітлювалася досить тенденційно, а деякі незручні для панівного режиму події взагалі замовчувалися. Виклад історії імперського періоду Харкова цілком адаптовано до радянської історичної концепції, в якій бачення минулого проходить крізь призму класової боротьби. Не згадується про козацьке походження міста та добу українізації. Натомість, підкреслюється значення для розвитку Харкова ключових моментів радянської історії: встановлення більшовицької влади та звільнення міста від нацистської окупації у 1943 р. Харків перед читачами газет постає як здебільшого індустріальне місто, а вже потім – як центр науки та освіти. Куди менше згадується бренд Харкова, як міста студентів і молоді. Серед урбанонімів Харкова повністю домінують імена радянських партійних діячів, учасників боротьби проти нацистської окупації, які далеко не завжди були пов'язані з минулим міста. Загалом, ментальна карта Харкова на

© Попович Вадим, 2021

сторінках періодичних видань харківських закладів вищої освіти зображає місто через призму радянських постатей, цінностей і символів. Натомість, урбаноніми, які були б пов'язані з власною історією Харкова, його українським минулим майже повністю відсутні. **Висновки.** На сторінках періодичних видань закладів вищої освіти Харкова через призму радянського погляду постають актуальний для сучасників символічний простір міста і уявлення про його минуле. Поширюваний у періодиці образ міста слугував ретранслятором радянського бачення історії та, загалом, сприяв вихованню у студентському середовищі радянських цінностей. Сучасний читачам Харків виглядав як індустріально-наукове, суто радянське, зденаціоналізоване місто, в назвах об'єктів та пам'ятниках якого відображений, переважно, радянський світогляд.

Ключові слова: Харків, студенти, періодика, образ, стаття, Юрій Шевельов, місто.

THE IMAGE OF KHARKIV ON THE PAGES OF NEWSPAPERS OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE CITY IN THE '60 – 80s OF THE XX CENTURY

Abstract. *The purpose of the study is to review the representation of the local and temporal plane of the image of the city in the newspapers of Kharkiv higher education institutions in the 1960–1980s. The study uses printed publications of three higher education institutions of Kharkiv – Kharkiv State University and Kharkiv Polytechnic and Aviation Institutes. The research methodology.* The study of the temporal dimension of the image of the city is performed following the principles of historical urbanism and imagology. Symbolic markers of urban space have been analyzed using the method of mental mapping. The method of oral history has also been used in the study. The concept of the outstanding linguist Yu. Shevelyov, who singled out several images of Kharkiv that existed in different periods of its history has come to be the matrix of the study of the temporal image of the city

The scientific novelty of the study is that the article explores the image of Kharkiv through the prism of printed publications of higher educational institutions of the city for the first time. The study has discovered that the history of Kharkiv was covered in a rather biased way in the Soviet print media, and some events that were inconvenient for the ruling regime were completely silenced. The presentation of the history of the imperial period of Kharkiv is fully adapted to the Soviet historical concept, in which the vision of the past passes through the prism of class struggle. There is no mention of the Cossack origin of the city and the era of Ukrainization. Instead, the importance of key moments in Soviet history for Kharkiv's development is emphasized: the establishment of Bolshevik rule and the liberation of the city from the Nazi occupation in 1943. Kharkiv appears to newspaper readers as a largely industrial city and as a center of science and education afterwards. The brand of Kharkiv is much less mentioned as a city of students and youth. Kharkiv's urban names are completely dominated by the names of Soviet party figures, participants in the struggle against the Nazi occupation, who were not always associated with the city's past. In general, the mental map of Kharkiv in the pages of periodicals of Kharkiv higher education institutions depicts the city through the prism of Soviet figures, values, and symbols. Instead, there is almost no trace of urbanonyms that would be related to Kharkiv's history.

Conclusions. Through the prism of the Soviet view, the symbolic space of the city and the idea of its past, relevant to contemporaries, appear on the pages of periodicals of Kharkiv higher education institutions. The image of the city disseminated in periodicals served as a repeater of the Soviet vision of history and, in general, contributed to the education of Soviet values in the

student environment. Modern for readers, Kharkiv looked like an industrial-scientific, purely Soviet, denationalized city, the names of objects and monuments of which reflect mainly the Soviet worldview.

Key words: *Kharkiv, students, periodicals, image, article, Yuriy Shevelyov, city.*

Постановка проблеми. Для радянської влади надзвичайно важливим завданням було виховання студентської молоді в дусі радянських цінностей, адже саме студенти мали стати опорою правлячого режиму, прийти після навчання на керівні посади у промисловості та на партійно-пропагандистську роботу. Для успішного виконання цього завдання комуністична партія використовувала весь доступний спектр засобів, зокрема і символічні маркери міста. Через екстраполяцію радянського ціннісного нарративу на міське середовище сам простір починав бути ретранслятором радянської ідентичності. Трансформація міського простору на рівні його прочитання, тим чи іншим чином, зачепила у ХХ ст. усі українські міста. Особливо цікавою в цьому контексті є доля Харкова – міста, яке впродовж своєї історії зазнавало відчутних змін своєї ролі та положення у державній ієрархії. Без сумніву, образ Харкова знайшов своє відображення на сторінках газет закладів вищої освіти міста, які були надійним та доступним засобом формування у свідомості читачів певних образів та їх інтерпретацій.

Аналіз джерел та останні дослідження. Аналізу образу міста та його ідентичностей, тим чи іншим чином, торкалися у своїх дослідженнях О. Рябченко (Рябченко, 2009; 2021), С. Посохов (Посохов, 2021), О. Мусієздов (Мусієздов, 2011), С. Зуєв (Зуєв, 2008) та інші вітчизняні науковці. Прояви «антирадянської поведінки», висвітлені на сторінках газети «Харківський університет», розглядав у своїй статті Ю. Каганов (Каганов, 2018).

Джерельну базу дослідження становлять газети «Харківський університет» (ХДУ), «Ленінські кадри» (ХП) та «За авіакадри» (ХА). Загалом, за окреслений хронологічний проміжок було виявлено та проаналізовано 191 статтю, тематика яких, тим чи іншим чином, стосувалася історії та сьогодення міста Харкова. Варто відзначити, що абсолютну більшість проаналізованих матеріалів було надруковано у газетах «Харківський університет» та «Ленінські кадри». Це пов'язано з тим, що вони збереглися фактично повністю (за винятком певних номерів). Це дозволяє нам прослідкувати на їх сторінках генезу образу міста впродовж усього окресленого періоду. Натомість, газети інших закладів ЗВО або збереглися вкрай фрагментарно (усього декілька років), або ж не збереглися взагалі. Також у рамках дослідження було проведено інтерв'ю з головним редактором газети «Ленінські кадри» (зараз «Політехнік») С. Землянською.

Метою статті є проаналізувати локальну та темпоральну площини образу Харкова, сформованого на сторінках газет Харківського державного університету, Харківського авіаційного та Харківського політехнічного інститутів.

Виклад основного матеріалу. Перший Харків за Ю. Шевельовим – це козацька слобода, адміністративний центр Харківського слобідського козацького полку. На сторінках газет про перший період в історії міста відомостей обмаль. Автори публікацій намагались всіляко уникнути згадок про козацьке походження Харкова. Наприклад, в одній із статей за 1987 рік два абзаци присвячено першим поселенням на території міста, однак про заснування Харкова згадується лише в одному реченні: «І лише у XVII ст. на березі річки Харків виникло нове укріплене місто, що витримало 12 татаро-монгольських нашеств...» (Черемской, 1987).

Цілком вірогідно, що і в цьому, і у наступних прикладах подібна тенденційність не завжди є авторською позицією, а може бути прикладом відтворення радянського авторитетного дискурсу (Юрчак, 2014, с. 91–93). Це припущення підтверджується тим, що під час інтерв'ю С. Землянська згадувала автора цитованої вище статті П. Черемського, як людину, що твердо стояла на проукраїнських позиціях (Землянська, 2021). Публічна біографія Черемського, який був відомим громадським діячем Харкова, не дозволяє сумніватися у такій оцінці (Пам'яті Петра Черемського).

Якщо питання про заснування Харкова і порушувалося, то формулювання, яке використовувалося для його розкриття, мало узгоджуватися із радянською марксистсько-ленінською історичною парадигмою. «... Рятуючись від гніту польських панів, на території, де зараз знаходиться Харків, оселилися перші переселенці з Придніпров'я» – саме такий акцент присутній у матеріалі, розміщеному в газеті «Ленінські кадри» за 1967 р. (Сазонова, 1967) Фактично єдиною відсилкою до козацького минулого регіону можна вважати статтю у газеті «Харківський університет» за 1969 р., в якій наводиться цитата з книги Д. Багалія та Д. Міллера, що описує зовнішність легендарного засновника Харкова – козака Харка (Томко, 1969). Загалом, історія міста у XVII-XVIII ст. у газетних публікаціях була відсунута на маргінес.

Минулому Харкова у XIX ст. приділено куди більше уваги, але разом з тим його репрезентація є досить тенденційною. Певно, це пояснюється тим, що радянське бачення історії відводило Російській імперії роль негативно-го антипода СРСР, який мав бути підставою для легітимації радянської влади. Другий Харків – провінційне купецько-ремісничє місто Російської імперії часто постає перед читачем у сірих барвах. Його брудні вулиці навівають нудьгу та страх, а мешканці вірять у всілякі забобони (Минуле Харкова, 1987). Значна частина матеріалів, присвячених історії Харкова у XIX ст., стосувалася історії становлення перших закладів вищої освіти міста та була приурочена до ювілейних дат в їх історії. Попри традиційну для подібних матеріалів урочисту риторичку, досить чітко відділялися одна від одної дореволюційна та радянська історія закладів освіти. Постулювалася теза, що у XIX ст. вища освіта була доступна лише заможним верствам суспільства (Олександрова, 1973). Знову ж таки, дореволюційна історія закладів міста, їх зв'язок із імператорською владою замовчувався. Так, редактор газети ХПІ

«Ленінські кадри» С. Землянська зазначала про те, як цензор висловив зауваження щодо одного із матеріалів, присвячених історії закладу, в якому згадувалося, що він свого часу носив ім'я імператора Олександра III (Землянська, 2021). А у ХДУ фактично не згадувалася постать ініціатора заснування університету В. Каразіна, і це не дивлячись на те, що ставлення до нього у радянської влади та офіційної історичної науки було досить компромісним, як до демократа та просвітителя. Іноді на сторінках газети «Харківський університет» з'являлися колективні портрети студентства на фоні пам'ятника Каразіну, але ракурс завжди підбирався так, щоб уникнути зосередження уваги на монументі (Скрильов, 1974).

Надзвичайно важливе значення в історії СРСР займали революційні події 1917 року, які фактично були відправною точкою радянського суспільства та розділяли єдиний історичний процес на дві частини. На сторінках газет ЗВО історії міста у цей період приділялася значна увага. Традиційно, великі матеріали друкувалися до річниць революційних подій, радянських державних свят. У текстах таких статей постійно наголошувалося на тягlostі революційних традицій Харкова, генеза яких відбувалася у середовищі студентів та робітників – найбільш політично свідомих суспільних груп з точки зору марксистської науки (Томко, 1986). Досить численними є матеріали, у яких співробітники або вихованці університету ділилися спогадами про свою участь у подіях 1917-1920 рр.

Третій Харків, який Ю. Шевельов називав «символом українського урбанізму» (Шевельов, 1948), столиця УСРР і центр українського національно-культурного відродження на сторінках газет до початку періоду перебудови зовсім не згадується. Нам вдалося знайти лише одну згадку про театр «Березіль» у статті за 1971 р. (Борисов, 1971). Власне, цю згадку складно навіть назвати штрихом до портрету третього Харкова, але, цілком вірогідно, вона відображає позицію автора статті, який сподівався (не безпідставно, до речі), що цензура не зверне увагу на поодинокі згадки про цей театр. У період перебудови, коли цензурний тиск значно зменшився, преса намагалася відповісти на запити суспільства, яке прагнуло реабілітації «білих плям» історії. Прикметно, між іншим, що саме про театр «Березіль» та його очільника Леся Курбаса, репресованого радянською владою, було вміщено статтю до вересневого номера газети «Харківський університет» у 1987 р. (Руднев, 1989).

Саме до цієї віхи в історії міста апелює відоме, але разом з тим, хибне уявлення про Харків, як про першу столицю України. Серед широкого загалу поширеною є думка про те, що цей міф сягає своїм корінням саме у часи СРСР. Але радянська система координат не терпіла бінарної логіки, навіть якщо йшлося про символічний статус міст. Тож згадки про столичний статус Харкова у газетній періодиці повністю відсутні. Найявні лише скромні ремарки про те, що, власне, утвердження в Україні радянської влади розпочалося з Харкова. Дослідники зазначеного питання – історики та соціологи, доводять, що формування цього бренду міста пов'язане із початком 1990-х років,

і відбувалось зусиллями певної частини харківського політикуму (Абрамов; Сосницькая, с. 605). Проте, варто відзначити, що з початку 1980-х рр. у газеті «Харківський університет» починають з'являтися матеріали, у яких Харків називають «друга столиця України» (Знай і люби Харків, 1987). І хоча з контексту статей зрозуміло, що їх автори, скоріше за все, підкреслюють цю фразую сучасне їм значення Харкова, яке він мав з огляду на його промисловий та науковий потенціал, сама апеліяція до «столичності» дозволяє вважати ці згадки корінними уявлень про місто, як про альтернативний центр. Можемо припустити, що у 1990-ті рр. бренд «першої столиці» сформувався на ґрунті локальної харківської ідентичності – місцевого патріотизму, який актуалізувався у 1980-ті рр., в умовах кризи та наростаючої непривабливості універсальної радянської ідентичності.

У Ю. Шевельова межа між третім та четвертим Харковами окреслена не досить чітко, однак загалом він визнає, що ця межа проходить десь на початку 30-х рр. ХХ ст., коли місто втрачає свій столичний статус, а провідні діячі української культури гинуть у горнилі сталінських репресій, внаслідок чого яскравий період українського національного відродження отримує похмурий епітет «розстріляне». Радянське уявлення про минуле Харкова веде відлік нового етапу в історії міста від іншої дати – звільнення Харкова від нацистських загарбників у 1943 р. Немає сенсу говорити про те, яке місце у структурі радянських цінностей мала міфологема про «Велику Вітчизняну війну». Кількість публікацій у газетах зростає у 1960-х рр., паралельно із формуванням та утвердженням «культу Великої вітчизняної війни» в радянській ідеології. Значна частина подібних публікацій була приурочена до дня визволення Харкова та до Дня Перемоги. Акцент у них робився саме на подіях серпня 1943 р. та відбудові зруйнованого війною міста (Сазонова, 1967). Так у газеті ХАІ «За авіакадри» у 1970 р. публікувалися матеріали, присвячені відбудові вишу після війни силами студентів (Хурін, 1970). Руйнування та відбудова Харкова відіграла роль своєрідної точки відліку нової віхи в історії міста, яке мало стати уособленням переваг соціалістичного суспільства та сили радянської держави.

Четвертий Харків постає перед читачем газет у двох іпостасях, які не є між собою рівноцінними. На першому місці – образ Харкова, як індустріального міста. У численних публікаціях автори відзначають розвинуту промисловість, велику кількість підприємств та їх значення для економіки Радянського Союзу. У подібних матеріалах у відношенні до Харкова використовуються епітети «трудоий», «промисловий», «індустріальний», «робітничий» (Рупін, 1973).

Другою складовою образу четвертого Харкова є його науковий потенціал. У газетних статтях автори відзначають кількість освітніх закладів міста, їх зв'язок із промисловістю, велику чисельність студентів та науковців, а також внесок харківських учених у розвиток міста та промисловості. «Харків індустріальний» та «Харків науковий» є двома вимірами одного ра-

дянського обличчя міста, і жодним чином не конкурують один з одним та навіть традиційно згадуються поряд. Проте, завжди кидається в очі ієрархічність цих двох метафор. У матеріалах зазначених газет мова завжди йде спочатку про промислову міць Харкова, а його науковий потенціал відходить на другий план і сприймається, як похідний від розвинутого виробництва. Чудовою ілюстрацією зазначеного вище може слугувати речення зі статті, надрукованої у газеті «Харківський університет» у 1980 р.: «Індустріальний Харків – крупний науковий і культурний центр, кузня висококваліфікованих кадрів...» (Уславлене місто моє, 1980). Тож, маємо резюмувати, що на сторінках газет ЗВО міста Харків постає в першу чергу саме як промисловий і науковий, а не освітній центр. Популярний у наші часи образ міста, як студентської столиці України згадується куди рідше, та й обсяг матеріалу, присвяченого цьому питанню, куди менший. Проте, протягом 1970-х–1980-х рр. в періодиці Харків називають «містом молоді» та «містом студентів» (Живий, трудовий... 1980), що наштовхує на думку про те, що, власне, кристалізація такого образу міста відбувалася саме у цей період його історії.

Таким чином, темпоральна площина образу Харкова на сторінках вишівської періодици 1960-1970-х рр. є цілком вписаною у радянську історичну парадигму, а суперечливі з точки зору офіційної науки віхи історії міста піддавались забуттю.

Тепер розглянемо локальну площину образу міста через призму символічних маркерів міського простору. На сторінках газет неодноразово публікувалися матеріали, які були присвячені певним місцям та пам'ятникам, що існували у той час. Ці статті містили як вербальні, так і візуальні (у вигляді фото та малюнків) образи пам'ятних місць Харкова. Сукупно ці публікації формували у читачів певне цілісне уявлення про місто.

Провідним образом, що найчастіше зустрічається на сторінках газет, є пам'ятник Леніну (Мар'їн, 1980), який знаходився на центральній площі міста ще до відносно недавнього часу. Не має необхідності підкреслювати, що Ленін був провідною історичною постаттю радянського ідеологічного пантеону. Саме його діяльності було присвячено найбільшу кількість біографічних матеріалів на сторінках тогочасних газет. Пам'ятники та топоніми, в яких було увіковічено ім'я Леніна, існували майже в усіх містах СРСР, тож Харків тут не є виключенням. На фотографіях на сторінках газет, пам'ятник, який зображав творця Радянського Союзу, стоїть на високому постаменті, роблячи широкий жест правою рукою. Площа майдану підкреслювала розміри та висоту монументу. Подібно тому, як постать Леніна була фундаментом радянської ідеології, пам'ятник у центрі Харкова був своєрідною точкою відліку у ментальній системі координат міста.

У різноманітних статтях, приурочених до державних свят в СРСР або річниць від дати заснування міста, їх автори наводили короткі біографічні відомості про видатних радянських партійних діячів, чийми іменами названо вулиці та площі Харкова. На сторінках газет зустрічалися матеріали

про проспекти Леніна та Постишева, вулицю Якіра, площі Дзержинського, Руднева та Тевелева. До 50-річчя революції у газеті «Харківський університет» була опублікована ціла низка подібних статей. Найвні також матеріали, що присвячені площі Радянської України, яку автори цих матеріалів називають старим центром міста та пов'язують із бурхливими подіями 1917 р., а також про вулицю Раднаркомівську, історію якої також тісно пов'язували із боротьбою за встановлення радянської влади (Лимар, 1973).

Окрім газетних статей, що висвітлювали біографії партійних діячів, імена яких знайшли своє відображення на міській карті, значна частина публікацій була присвячена урбанонімам, пов'язаним із боротьбою проти нацистських загарбників та звільненням міста у серпні 1943 р. Так, на сторінках газети «Харківський Університет» неодноразово згадувалося, що одна з вулиць міста названа на честь вихованки ХДУ, керівниці комсомольської підпільної організації, що діяла на Полтавщині у роки нацистської окупації – Лялі Убийвовк (Бобок, 1986). У матеріалах, приурочених до звільнення міста та Дня Перемоги, часто підкреслюється той факт, що велика кількість об'єктів міста названі на честь військових частин, окремих воїнів, підпільників та вищого радянського командування. Провідним візуальним символом міста, пов'язаним із пам'яттю про війну, був пам'ятник Воїнам-Визволителям – монумент, який зображає червоноармієць з автоматом, встановлений в Харкові у 1981 р.

У газетних статтях, які присвячені окремим районам міста та на фотографіях, що їх ілюструють, неодноразово відзначалося бурхливе зростання житлового фонду Харкова та міської інфраструктури. Подібні публікації, вірогідно, мали на меті підкреслити переваги соціалістичного ладу та зацентрувати увагу на позитивних змінах, які якісно відрізняли новий, радянський Харків, від попередніх етапів у його історії.

Як бачимо, через призму символічних маркерів міського простору Харків постає перед нами як суто радянське зденаціоналізоване місто, в урбанонімах якого знайшли своє відображення ключові постаті та події радянської історії. Єдиний часто згадуваний у газетах символ, який можна вважати своєрідним «містком» між радянським Харковом та його українським корінням, є пам'ятник Т. Шевченку, що знаходиться у однойменному парку в центрі міста (Туркова, 1967). Враховуючи не дуже тісний зв'язок митця з Харковом та рівень інтеграції Т. Шевченка у радянський історичний міф, виникають сумніви щодо превалювання «українського» над «радянським» у трактуванні навіть цього місця пам'яті.

Висновки. Таким чином, на сторінках періодичних видань закладів вищої освіти Харкова через призму радянського погляду постають актуальний для сучасників символічний простір міста і уявлення про його минуле. Поширюваний у періодиці образ міста слугував ретранслятором радянського бачення історії та, загалом, сприяв вихованню у студентському середовищі радянських цінностей. Сучасний читачам Харків виглядав як індустріально-

наукове, суто радянське, зденаціоналізоване місто, в назвах об'єктів та пам'ятниках якого відображений, переважно, радянський світогляд.

Список використаних джерел і літератури:

- Абрамов, В., Сосницкая А.** (2013). Бренд г. Харькова – прошлое и настоящее. *Комунальне господарство міст: наук.-техн. зб.*, (108), 602–607.
- Бобок, С.** (1986). Вулиця Лялі Убийвовк. *Харківський університет*, 71-72, 4.
- Борисов, М.** (1971). Про наше рідне місто. *Ленінські кадри*, 4, 4.
- Живий, трудовий, залізобетонний... (1980). *Харківський університет*, 51-52, 4.
- Знай і люби Харків. (1987). *Харківський університет*, 53-54, 4.
- Зуєв, С.** (2008). Міфологема «першої столиці» в семіосфері Харкова. *Сучасна картина світу: Природа, суспільство, людина: зб. наук. пр. Суми*, 312–318.
- Каганов Ю.** (2018). «Різномислення» студентів Харківського університету в 1967-1969 рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 8–13.
- Лимар, В.** (1973). Оживуть сторінки історії. *Ленінські кадри*, 26, 4.
- Мар'їн, Ю.** (1980). Фото. *Харківський університет*, 62-63, 1.
- Минуле Харкова. (1987). *Харківський університет*, 59-60, 4.
- Мусієздов, О.** (2011). Ідентифікація Харкова: досвід конструювання образу міста. *Схід-Захід: іст.-культуролог. зб. (Спецвидання: Проблеми історичної урбаністики)*, (15). Харків, 217–234.
- Олександрова, Л.** (1973). ХПІ: рік 1923... *Ленінські кадри*, 25, 2.
- Пам'яті Петра Черемського (1942-2006). URL: <http://cym.org.ua/2016.07/pam-yati-petra-cheremskogo-1942-2006/> (дата звернення: 19.11.2021).
- Попович, В.** (інтерв'юер) & **Землянська, С.** (респондент). (2021). Інтерв'ю. *Особистий архів автора*.
- Посохов, С.** (2021). «Харків в дзеркалі світової літератури»: погляд історика. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Доля історичного пізнання та долі істориків*. Дніпро, 49–72.
- Руднев, В.** (1989). «Березіль». *Харківський університет*, 7-8, 4.
- Рупін, Ю.** (1973). Фото. *Ленінські кадри*, 25, 4.
- Рябенко, О.** (2021). Харків Олександра Копиленка: (не)примітна частина літературної спадщини. *У пошуках обличчя міста: Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу*, 201–217
- Рябенко, О.** (2009). Студентство у символічному просторі міста Радянської України (1920-ті роки). *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. Київ*, 22–31.
- Сазонова, Л.** (1967). Екскурс у час. *Ленінські кадри*, 30, 3.
- Середа, І.** (1973). Імені визволителів. *Ленінські кадри*, 24, 3.
- Скрильов, А.** (1974). Фото. *Харківський університет*, 52-53, 1.
- Томко, М.** (1986). Місто, друже суворий, наставнику мій у житті... *Харківський університет*, 55-56, 1.
- Томко, М.** (1969). Твоє місто. *Харківський університет*, 54-55, 1.
- Туркова, О.** (1967). Фото. *Харківський університет*, 33-34, 4.
- Уславлене місто моє. (1980). *Харківський університет*, 49-50, 4.
- Хурін, Є.** (1970). Так нам час велів. *За авіакадри*, 9-10, 4.
- Черемской, П.** (1987). Харьков – история и современность. *Ленинские кадри*, 28, 2.

Шевельов, Ю. (1948). Четвертий Харків. URL: <https://maidan.org.ua/2011/09/yurij-shevelov-chetvertyj-harkiv/> (дата звернення: 17.11.2021).

Юрчак, А. (2014). *Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение*. Москва: Новое литературное обозрение.

References:

Abramov, V., Sosnytskaia A. (2013). Brend g. Kharkova – proshloe i nastoiashchee [The Kharkov brand – past and present]. *Komunalne hospodarstvo mist: nauk.-tekh. zb.*, (108), 602–607. [in Russian].

Bobok, S. (1986). Vulytsia Liali Ubyivovk [Lialia Ubyivovk Street]. *Kharkivskiy universytet*, 71-72, 4. [in Ukrainian].

Borysov, M. (1971). Pro nashe ridne misto [About our hometown]. *Leninski kadry*, 4, 4. [in Ukrainian].

Zhyvyi, trudovyi, zalizobetonnyi... [Living, labor, of reinforced concrete...]. (1980). *Kharkivskiy universytet*, 51-52, 4. [in Ukrainian].

Znai i lyuby Kharkiv [Know and love Kharkiv]. (1987). *Kharkivskiy universytet*, 53-54, 4. [in Ukrainian].

Zuiev, S. (2008). Mifolohema «pershoi stolytsi» v semiosferi Kharkova [Mythology of the «first capital» in the semiosphere of Kharkiv]. *Suchasna kartyna svitu: Pryroda, suspilstvo, liudyna: zb. nauk. pr. Sumy*, 312–318. [in Ukrainian].

Kahanov Yu. (2018). «Riznomyslennia» studentiv Kharkivskoho universytetu v 1967 – 1969 rr. [«Alternative thinking» of the Kharkiv university students in 1967 – 1969]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*, 8–13. [in Ukrainian].

Lymar, V. (1973). Ozhyvut storinky istorii [The pages of history will come to life]. *Leninski kadry*, 26, 4. [in Ukrainian].

Marin, Yu. (1980). Photo [Photo]. *Kharkivskiy universytet*, 62-63, 1. [in Ukrainian].

Mynule Kharkova [The past of Kharkiv]. (1987). *Kharkivskiy universytet*, 59-60, 4. [in Ukrainian].

Musiiezdov, O. (2011). Identyfikatsiia Kharkova: dosvid konstruiuvannia obrazu mista [Identification of Kharkiv: experience in constructing the image of the city]. *Skhid-Zakhid: ist.-kulturoloh. zb. (Spetsvydannia: Problemy istorychnoi urbanistyky)*, (15). Kharkiv, 217–234. [in Ukrainian].

Oleksandrova, L. (1973). KhPI: rik 1923... [KhPI: 1923...]. *Leninski kadry*, 25, 2. [in Ukrainian].

Pamiaty Petra Cheremskoho (1942–2006) [In memory of Peter Cheremsky] Retrieved from <http://cym.org.ua/2016.07/pam-yati-petra-cheremskogo-1942-2006/>. [in Ukrainian].

Popovych, V. (interviewer) & **Zemlyanska, S.** (respondent). (2021). Interv'yu [The interview]. *Personal archive of the author*. [in Ukrainian].

Posokhov, S. (2021). «Kharkiv v dzerkali svitovoi literatury»: pohliad istoryka [«Kharkiv in the Mirror of World Literature»: the view of a historian]. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Dolia istorychnoho piznannia ta doli istorykiv*. Dnipro, 49–72. [in Ukrainian].

Rudniev, V. (1989). «Berezil» [«Berezil»]. *Kharkivskiy universytet*, 7-8, 4. [in Ukrainian].

Rupin, Y. (1973). Photo [Photo]. *Leninski kadry*, 25, 4. [in Ukrainian].

Riabchenko, O. (2021). Kharkiv Oleksandra Kopylenka: (ne)prymitna chastyna literaturnoi spadshchyny [Oleksandr Kopylenko's Kharkiv: (un)remarkable part of literary

heritage]. *U poshukakh oblychchia mista: Praktyky samoreprezentatsii mist Ukrainy v industrialnu ta postindustrialnu dobu*, 201–217. [in Ukrainian].

Riabchenko, O. (2009). Studentstvo u symvolichnomu prostori mista Radianskoi Ukrainy (1920-ti roky) [Students in the symbolic space of the city of Soviet Ukraine (1920s)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*: zb. nauk. pr. Kyiv, 22–31. [in Ukrainian].

Sazonova, L. (1967). Ekskurs u chas [Excursion in time]. *Leninski kadry*, 30, 3. [in Ukrainian].

Sereda, I. (1973). Imeni vyzvolyteliv [Named after the liberators]. *Leninski kadry*, 24, 3. [in Ukrainian].

Skrylov, A. (1974). Photo [Photo]. *Kharkivskiy universytet*, 52-53, 1. [in Ukrainian].

Tomko, M. (1986). Misto, druzhe suvoryi, nastavnyku mii u zhytti... [The city, the stern friend, my mentor in life...]. *Kharkivskiy universytet*, 55-56, 1. [in Ukrainian].

Tomko, M. (1969). Tvoje misto [Your city]. *Kharkivskiy universytet*, 54-55, 1. [in Ukrainian].

Turkova, O. (1967). Photo [Photo]. *Kharkivskiy universytet*, 33-34, 4. [in Ukrainian].

Uslavlene misto moie [My glorious city]. (1980). *Kharkivskiy universytet*, 49-50, 4. [in Ukrainian].

Khurin, Ye. (1970). Tak nam chas veliv [As time told us]. *Za aviakadry*, 9-10, 4. [in Ukrainian].

Cheremskoi, P. (1987). Kharkov – istoriya i sroemennost [Kharkiv – the history and modernity]. *Leninskie kadry*, 28, 2. [in Russian].

Shevelov, Yu. (1948). Chetvertyi Kharkiv [The fourth Kharkiv]. Retrieved from <https://maidan.org.ua/2011/09/yurij-shevelov-chetvrtij-kharkiv/> [in Ukrainian].

Yurchak, A. (2014). *Eto bylo navsegda, poka ne konchilos'. Poslednee sovetskoe pokolenie* [It was forever until it was over. The last Soviet generation]. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].

Отримано: 25.11.2021